

YILDIZ SARAYI'NDA KAHVE

Kemalettin Kuzucu*

Gönderilme Tarihi: 13.11.2024 - Kabul Tarihi: 24.12.2024

Özet

Sultan II. Abdülhamid, çok sevdiği kahveyi Yıldız Sarayı'nın haremindedir, ofislerinde, kütüphanesinde, devasa bahçesinin muhtelif yerlerinde, köşklerindedir ve göl kenarında sıklıkla içmiştir. Bu yüzden saray yerleşkesindeki yapıların birçoğuna kahve ocağı yapılmıştır. Padişah'ın yerli ve yabancı misafirlerine sunduğu ikramların başında da kahve gelmiştir. Emrinde bir kahvecibaşı ile ortalama bir düzine kahveci çalışmıştır. Sarayın Harem kısmında da kahveci kadın ustalar bulunmuş ve burada törensel bir kahve içme geleneği yaşatılmıştır. Kahve takımları, hem saray mutfağının hem de sultanların çeyizlerinin vazgeçilmezi olmuştur. Padişah, Saray bahçesine Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu'nu inşa ettirmiştir. Burada üretilen zarif fincan ve kahve takımlarını yabancı devlet adamlarına ve diplomatlara hediye etmek suretiyle Türk sanayisini ve ülkenin gücünü dünyaya tanıtmayı hedeflemiştir. Bu dönemde Brezilya kahvesi dünya pazarını ve İstanbul piyasasını ele geçirse de Yemen kahvesinden vazgeçmemiştir. Yerli kahve üretimini arttırmak için imparatorluğunun çeşitli bölgelerinde deneme ekimleri yaptırdıysa da sonuç alınamamıştır. Tanıkların ifadelerine göre, Sultan II. Abdülhamid son nefesini vermeden önce kahve istemiş ve birkaç yudum aldıktan hemen sonra vefat etmiştir.

Anahtar kelimeler: Yıldız Sarayı, II. Abdülhamid, Türk Kahvesi, Kahvecibaşı, Kahve Ocağı, Kahve Takımları, Kahve Sunumu, Harem

COFFEE IN YILDIZ PALACE

Abstract

Sultan Abdülhamid II frequently drank his favorite coffee in the Harem, offices, library, various parts of the huge garden, pavilions, and lakeside of Yıldız Palace. For this reason, coffeehouses were built in many of the buildings in the palace complex. Coffee was one of the most important treats the Sultan offered to his local and foreign guests. He had a coffeemaker and an average of a dozen coffeemakers working under him. In the Harem section of the palace, there were also female coffee masters, and a tradition of ceremonial coffee drinking was kept alive. Coffee sets became an indispensable part of the palace kitchen and the dowries of the sultans. The Sultan had the Yıldız Imperial Tile Factory built in the palace garden. By gifting the elegant cups and coffee sets produced here to foreign statesmen and diplomats, he aimed to introduce Turkish industry and the country's power to the world. Although Brazilian coffee took over the world and Istanbul markets during this period, he did not give up on Yemen coffee. To increase domestic coffee production, he organized trial plantations in various parts of his empire, but to no avail. According to witnesses, Sultan Abdülhamid II asked for coffee before he took his last breath and died immediately after taking a few sips.

Keywords: Yıldız Palace, Abdülhamid II, Turkish Coffee, Chief Coffee Maker, Coffeehouse, Coffee Sets, Coffee Presentation, Harem

Giriş

Saltanatı süresince sarayın dışına çıkmadığı bilinen Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), Yıldız Sarayı yerleşkesinde müze, kütüphane ve tiyatro gibi kültür ve sanat mekânlarını da içeren binalar inşa ettirmiştir. Sözü edilen yerleşkede havuz, göl ve hayvan barınağı gibi unsurları da barındıran; dünyanın çeşitli yerlerinden getirttiği ağaç ve bitkilerle süslü muhteşem peyzajlı bahçelerle çevrelenmiş yapılar topluluğu kurarak Beşiktaş sırtlarında sosyal aktivitesi yüksek, canlı bir kent meydana getirmiştir. Fiziki bakımdan seleflerinin saltanat merkezlerinden ciddi biçimde ayrılan bu mekânda, yine onlarınkinden farklı bir iç ve dış politika izlemiştir. Özel hayatında ise aile bireyleriyle ilişkilerinden hobilerine, kültür ve sanata bakışından yeme içme alışkanlıklarına dek farklı bir karakter çizmiştir. Sıkı bir sigara tiryakisi olan Sultan Hamid, Osmanlı padişahları içerisinde kahveye belki de en fazla düşkün olanıdır. Bu makalede kahvenin onun özel hayatını belirleyen incelikleri araştırılacak, yönetim mekanizmasındaki kahve bürokrasisi ile kahve etrafında yaşatılabilen saray kültürü ve gelenekleri incelenecektir.

Son Nefese Kadar Kahve

Tanıklarının anlattıklarına bakılırsa, Sultan II. Abdülhamid kahveyi keyif maddesi olmasının yanı sıra son derece dikkat ettiği sağlıklı yaşama ilkesinin bir ögesi telakki etmiştir. Padişah'ın bir gününü nasıl geçirdiğini aktaran Osman Nuri, her vakit oturduğu ve çalıştığı odalardan oluşan, dışarıdan bakılınca hiçbir mimari değeri bulunmayıp “bir hükümdar ikametgâhına benzer yeri olmayan” ve içi de diğer köşklerdeki tezyinattan tamamen yoksun Dâire-i Mahsûsâsî'nin düzeninden, masasından ve kâğıtlarından bahsettikten sonra, onun hem çalışan hem de muntazam yaşamak suretiyle sağlığını korumaya özen gösteren bir kişi olduğunu yazmıştır. Osman Nuri, “gayet erkenci” olan Padişah'ın sabah kalkınca yaptığı ilk işin pek sade ve sathi bir şekilde ve birkaç defa soğuk su dökünerek banyo almak olduğunu, banyoyu müteakip kısa bir gezintiden sonra mesai hüccresine girdiğini, kahvecibaşı

tarafından gözü önünde pişirilen bir fincan kahveyi içtiğini, gece yatıncaya kadar aralıksız içeceği sayısız sigaranın ilkinde de burada tellendirdiğini, zehirlenmek korkusuyla sigaraları da gözü önünde yaptırdığını, yumurta ve süttten ibaret hafif bir kahvaltıdan sonra hafiyelerin türlü yerlerden getirdikleri jurnalleri okuyarak mesaisine başladığını anlatmıştır.¹ Ali Said de onun sağlıklı beslenmeye dikkat ettiğini, sık sık perhiz uyguladığını ama kalın sarılmış sigarasının yarısını tütürmekten ve hele kahve içmekten ödün vermediğini aktarmıştır.²

Padişah'ın Mâbeyn başkâtibi olarak on dört yıla yakın bir süre hizmetinde bulunmuş olan Tahsin Paşa, onun sigaraya ve kahveye çok düşkün olduğunu, kahvesini kahvecibaşının hazırlayıp bir tepsi içinde iki beyaz fincan, ve bir cezve ile gönderdiğini, zira her defasında behemehal iki fincan içmeyi sevdiği için birinci fincanı bitirdikten sonra ikincisini aynı fincanda içmesin diye diğer temiz fincana koyduklarını yazmıştır.³ Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun bu paralelde fakat daha ayrıntılı biçimde yazdıkları ise Sultan II. Abdülhamid'in kahve zevkinden kahvecileriyle ilişkisine, fazla mübalağalı olmayan kahve seremonisinden becerikli kahvecilerin terbiyesine, kahve etnografyasından hanedan mensuplarının görgüsüne dek pek çok hususa ışık tuttuğundan dolayı buraya aynen aktarılması uygun görülmüştür:

“Kahveyi pek severdi. Fakat yalnız Yemen kahvesi kullanırdı. Yemeklerden sonra kahve içtiği gibi arada da ayrıca altı yedi defa kahve içerdi. Şehzadeliginden beri kahvesini pişiren Halil Efendi, kahvecibaşı idi. Babamın mizacını öğrenmişti. Kahvesi ne koyu ne de açık ve sade olarak pişirilirdi. Halil Efendi nöbet odasının yanındaki kahve ocağı denilen yerde oturur, emir beklerdi. Evine geç gider, sabahları erken gelirdi. Halil Efendi, ölmeden biraz önce babama ‘Efendimiz, ben sık sık hasta oluyorum. Damadım Ali

1 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Mahsusası ve Siyasiyesi*, Kitaphane-i İslam ve Askerî, İstanbul: 1327, II, 478-480.

2 Ali Said, *Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul: Nehir Yayınları, 1984, 36.

3 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996, 14.

kulunuzu emniyet ve itimadım vardır, iyi çocuktur. Müsaadeniz olursa efendimizin kahvesini pişirme tarzını öğreteyim, benden sonra efendimizin kahvesini o pişirsin.' demiş, babam da bunu kabul etmişti. Hakikaten az zaman sonra Halil Efendi öldü. Yerine damadı Ali Efendi geçti.

Kahvecibaşı beyaz eldiven giyer ve kahveyi öyle pişirirdi. Pişirdiği kahveyi harem kapısına kadar kendi getirir, zili çalar, nöbetçi hazinedarın eline teslim ederdi. Kahve tepsisi, babamın annesi Tirmüjgân Kadın'ın yadigârı küçük altın bir tepsi olup üzerine gümüş bir cezve ve iki tane porselen beyaz fincan konurdu. Fincanlarda babamın markası vardı. Babam birinci fincanı içtikten sonra ikinciyi diğer fincanla içerdi. Kahveyi sigara ile birlikte ve ağır yudumlarla içerdi. Annemle beraber içtikleri vakit aynı fincanlardan ayrıca bir çift daha getirirlerdi.

Kahvecibaşı Ali Efendi, babamın ölümüne kadar hizmetinde bulunmuştur. Biz, çocuklarından hiçbiri huzurunda kahve içmedik. Yalnız annemle diğer haremeleri içebilirlerdi. Gençlerin kahve ve sigara içmeleri sarayda çok ayıp sayılırdı.⁴

Hatırat yazarlarının ittifakla belirttikleri üzere, Sultan II. Abdülhamid'in kahve içmekten hoşlandığı vakitlerden biri de banyo sonrasıdır. Günün bu ilk kahvesini hamamın soğukluk kısmında bir sedir üzerinde oturup içmeyi tercih etmiştir. Kahvecibaşının hazırladığı, bir cezvesi ve iki fincanıyla bir kutu içerisine koyup üstünü kırmızı balmumu ile mühürlediği kahveyi Musâhip Nadir Ağa getirmiş, mührü bizzat Padişah açmış, cezvedeki kahveyi fincana ya kendisi ya Nadir Ağa yahut da kadınlarından biri koymuştur. Kahvaltıdan sonra geçtiği çalışma odasında mesaisine devam ederken de kahvenin yine gözü önünde hazırlanmasını istemiştir.⁵

Sultan'ın saray bahçesinde kahve içtiği başka mekânlar da vardır. Tiryaki olduğu için gün içinde bahçede uzun gezintiye çıktığı zaman kahvecibaşı da seyyar takımlarıyla kendisine eşlik etmiş,

Padişah kahve istediğinde derhal hazırlayıp ikram etmiştir. Yaşı ilerleyip sağlık sorunları belirmeye başladığında bahçe gezilerini sadece dizlerinin açılması için yapacak kadar kısaltıp havuzdaki sandal gezilerine nihayet vermiş, böylece kahvecibaşının yükü de hafiflemiştir.⁶ Hasbahçe'deki Büyük Havuz boyunca çeşitli kuşlar için yaşam yerleri oluşturulmuş, çevresinde kahve içilip keyif yapılabilecek, manzara seyredilebilecek, kuş civıltılarıyla beraber doğanın diğer seslerinin dinlenebileceği küçük bahçe köşkleri inşa edilmiştir.⁷ Padişah, bu havuza motorlu küçük bir filika koydurmuştur. Bahçeye haremiyle çıktığında eşleri ve kızlarıyla bu motora binip adaya gitmiş, orada motordan inerek Küçük Köşk'te kahve içmiştir.⁸ Dünyanın çeşitli yerlerinden getirttiği fidan ve tohumlarla âdeta botanik bahçesine dönüştürdüğü bahçeye Yemen kahvesi fidanı da ektirmiştir.⁹ Ancak İstanbul'un toprak ve iklim yapısı bu ürünün yetişmesine imkân tanımadığı için bunların kurduğunu tahmin etmek güç değildir.

Yemen kahvesi ticaretinin çeşitli nedenlerle gerileyip Brezilya kahvesinin küresel bir meta hâline gelmesi ve İstanbul piyasasını etkisi altına alması karşısında Yemen kahvesi tutkunu olan Sultan II. Abdülhamid, bunun üretimini ve ticari değerini arttırmak amacıyla 1890'larda bazı tarlalarda deneme ekimleri yaptırmıştır. Bağdat, Diyarbakır, Beyrut, Adana ve Halep gibi vilayetlerdeki girişimlerden sonuç alınamayınca çalışmalar İzmit ve Ege adaları ile Afrika'nın kuzey bölgelerinde yoğunlaştırılmıştır. Bizzat Yemenli bir teknik ekibin Trablusgarp ve Bingazi'de diktiği fidanlar da tutmamıştır.¹⁰

Sultan Hamid'in yakın çevresindekiler, onun kahve tutkusunu öldüğü güne, hatta ana kadar terk etmediğini anlatmışlardır. Hususi doktorlarından

4 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984, 32-33.

5 Süleyman Kâni İrtem, *Bilinmeyen Abdülhamid: Hususi ve Siyasi Hayatı*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, I, İstanbul: Temel Yayınları, 2003,74.

6 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, 480.

7 Dilruba Kocaişık, *II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı: Mimari Mekânlar ve Dönemin Fotoğraflardaki Temsili*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019, 55.

8 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 126.

9 BOA, Y.PRK.HH, 27/23; Y.PRK.ZB, 12/56.

10 Kemalettin Kuzucu, M. Sabri Koz, *Türk Kahvesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015, 131.

Âtîf Hüseyin Bey, Padişah'ın vefatından bir gün önceki muayenesinde hastalığının ciddiyetini ondan gizlese de ilaçlarını vermiş ve sabahleyin banyoya girmemesini tavsiye etmiştir. Ancak Padişah “*Beni banyodan mahrum ederseniz hakkımı helal etmem!*” diyerek takımlarını hazırlatmış ve duşunu almıştır. Yanından ayrılmayan dördüncü kadınefendisi Müşfika, banyodan sonra çamaşırlarını giydirirken sırtından durmadan ter boşaldığını görüp “*Aman efendiciğim, çok terliyorsunuz!*” dediğinde, başına geleceği hissetmişçesine “*Kadın, bu ecel teridir!*” cevabını vermiştir. Banyodan sonra kahve içme alışkanlığına binaen yine kahvesi verilmiş, yarım bardak da sütlü maden suyu içirilmiştir. Oturduğu yerde sabah namazını kıldıktan sonra fenalaşmaya başlayınca doktorları çağırılmıştır.¹¹ Kızı Ayşe Sultan'ın annesi Müşfika Kadınefendi'den aktardığına göre, doktorları ümidi kesince Sultan Reşad'ın isteğiyle şehzadelere haber verilmiş, Mehmed Selim ve Ahmed efendiler babalarını ziyarete gitmişlerdir. Padişah, çocukların geldiğini bildiren Dilberyal Kalfaya “*Biraz beklesinler*” diyerek sulu bir kahve istemiştir. Son gününe dek hizmetinde bulunan Şöhreddin Ağa kahveyi getirmiştir. Sultan Hamid, Müşfika Kadınefendi'nin koluna dayanarak oturmuş ve “*Ver kahveyi, içeyim*” demiştir. Bu sırada odada bulunanlarla âdeta vedalaşmış, Müşfika'nın avucunu öperek “*Allah senden razı olsun!*” demiştir. Kahveden bir yudum içmiş, fakat ikincisini içmeden kahve Müşfika'nın avucuna dökülmüştür. Hemen akabinde son sözü “*Allah!*” olan Sultan II. Abdülhamid'in başı Müşfika'nın koluna düşmüştür.¹²

11 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Odalar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1954, 116.

12 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 237. Yazar, babasının ölümü üzerine kaleme alınan bazı yazılarda, onun beş köfte, bir kotlet, bir balık, iki börek ve bir miktar tatlı yediği için midesini bozduğunu itiraf ettiğini ileri sürmüştür. Oysa Sultan Abdülhamid sağlıklıyken bile bu kadar çok ve karışık yemek yememiştir. Son yıllarının en yakın tanığı Müşfika Kadınefendi son yemeğinde bir köfte, biraz kabak ve bir porsiyon tatlıdan başka bir şey yemediğini yemin ederek anlatmıştır. Osmanoğlu da annesinden aldığı bu bilgilerle babası hakkında yazılanları tavih etmiştir (Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 236, n. 64).

Sarayda Kahve Takımları

Osmanlı sarayında yerli üretim kahve takımlarının yanı sıra Çin, Alman, Fransız ve Rus mamulü ürünler de kullanılmıştır. İthal malzemeler, sarayın ve çağın zevkine uygun olarak mücevherler ve geleneksel sanat yöntemleriyle süslenmiştir. Birçok sultanın çeyizinde görüldüğü üzere, Sultan II. Abdülhamid'in 1905 yılında Arif Hikmet Paşa ile evlenen kızı Naile Sultan'ın çeyizinde de bulunan parçalar, dönemin gözde kahve takımları hakkında fikir vermektedir. Diğer mutfak eşyalarıyla birlikte kahve takımları da Kapalıçarşıdaki Mahmutpaşa Hanı'nın namılı esnafı Cilaciyan'a hazırlatılmıştır. Kristal su takımlarının yanı sıra Fransızkârî yaldızlı kahve fincan takımı da Cezerney Mağazası'ndan tedarik edilmiştir. Sarayda kahve sunumunda kullanılan kahve sitili, kahve tepsi ve bunun örtüsü, tepsinin ön tarafından sarkan ve bir bakıma servisi yapan kişi için önlük vazifesi gören sitil puşidesi gibi yardımcı elemanlar özenle seçilmiştir. Çeyizin geneline damgasını vurmuş olan inci, kahve takımlarına da uygulanmıştır. Kıyafetlerinden yatak takımlarına, müstakbel eşinin seccadesine ve fesine kadar bütün tekstil ürünleri gibi kahve örtüsü de inciyle süslenmiş ve sırma-tırtıl ile bezenmiştir. Yine ev sahibinin varlık derecesini göstermesinin yanında, misafire verilen değere de işaret eden zarif kahve zarflarına işlenmiş kıymetli taşlar göz kamaştırmıştır. Kahve fincanları ve takımlarında yaldızlı Fransız işleri, tepsi gibi sunum elemanlarında ise gümüş İngiliz tasarımları tercih edilmiştir.¹³ Bu dönemde Yıldız Çini Fabrikası'nda porselen üretildiği hâlde, ithal kahve takımlarına meyledilmesi Fransız modasının etkisinden kaynaklanmış olmalıdır.

Sultan II. Abdülhamid, saray ve kasırların porselen ihtiyacını karşılamak üzere Yıldız Sarayı'nın bahçesinde Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu'nu inşa ettirmiştir. Faaliyetine 1894 yılında başlayan fabrikada dekoratif amaçlı olarak çeşitli boy ve formlarda vazolar, duvar tabakları, çiçeklikler, saatler ve kular; kullanım için ise yemek ve kahvaltı tabakları,

13 Lale Uçan, “Bir Sultan Ailesinin İnşası: Padişah II. Abdülhamid'in Kızlarından Nâile Sultan ve Damat Arif Hikmet Paşa'nın İzdivacı”, *Tarih Dergisi*, 75/3 (2021), 204-205.

meyvelikler, sahanlar, sürahiler, aşurelikler, şerbet küpleri, tepsiler, kahve ve çay takımları gibi mutfak eşyaları; leğen ve ibrik gibi temizlik eşyaları; ayrıca yazı takımı, kartvizitlik ve kalemlik, tabla gibi büro eşyaları üretilmiştir.¹⁴ Yıldız porselenleri, çeşitli vesilelerle yabancı devlet adamlarına, diplomatlara ve özel misafirlere hediye edilmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin siyasi ve endüstriyel gücü vurgulanmak istenmiştir. Bu bakımdan ürünlere bazı semboller işlenmiştir. Dikkat çekici örneklerden biri, ilk Osmanlı padişahı I. Osman'dan Sultan Abdülaziz'e kadar olan 32 padişahın portrelerinin bulunduğu kahve fincanlarıdır. Birkaç defa tekrarlanan bu serideki fincanlarda görülen portreler, Young Albümü'ndeki asıllarından kopya edilmiştir.¹⁵ Yıldız porselenlerinin en değerli ve kaliteli eşyaları arasında sayılan padişah portreli fincanların 1897 tarihli olanları, 6 cm çapında ve 4,5 cm yüksekliğindedir. Portrelerin yanına kaçıncı padişah olduğunu belirten numaralar eklenmiş, ayrıca resimlerin altına Ressam Rifat da imzasını nakşetmiştir.¹⁶

Pek çoğu bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde ve Dolmabahçe Sarayı'nda sergilenen porselen eşyalar arasında şehzade portreli vazolar, sultan portreli tabaklar, Sultan II. Abdülhamid'in inisiyali olan A.H. armalı kahve fincanları ve yemek takımları sayılabilir. Porselen fincanlardan başka altın, gümüş ve tombak üzerine mine kabartma ve telkârî teknikleri kullanılarak yapılmış, değerli taşlar ve incilerle süslenmiş zarif fincan zarfları; kahve sunumuna büyük zarafet katan sitil, güğüm ve tepsi ile bunların puşide ve örtüleri saraydaki kahve takımlarını

tamamlayan öğeler olarak dikkat çekmektedir.¹⁷ Ayşe Osmanoğlu'nun hatıralarında, babasının kendi adının markasını taşıyan fincanlarda kahve içtiğini belirtmesi, bu fincanların Yıldız Fabrikası ürünü olduğunu akla getirmektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Yıldız Sarayı'nın tasfiyesi sırasında buradaki eşyaların bir kısmı hazineye devredilmiş, bir kısmı da eski eserler müzesine taşınmıştır. Kıymetli çay ve kahve takımları da 1910 yılında müzenin kendisiyle birlikte Hazine-i Hassa'ya devrolunmuştur.¹⁸ Müzenin devir-teslim kayıtlarının tutulduğu ve Kutluoğlu-Candemir'in yayımladıkları defterdeki kayıtlar, müzedeki kahve eşyalarının miktarı, menşeleri ve nitelikleri hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Sözü edilen eşyalar arasında bakır üzerine mine işlemeli 5 adet küçük kahve fincanı, beyaz zemin üzerine üç paftalı 4 adet Saksonya kahve fincanı, sarı zemin üzerine üç paftalı 3 adet kahve fincanı, lacivert zemin üzerine üç paftalı yazılı ve yıldızlı 6 adet fincan, 11 adet Çinkârî kahve fincanı, bir adet Mertebanî fincan zarfı, koyu vişne renginde mineli ve üç paftalı bir fincan zarfı, 8 adet dibi yuvarlak Sevr kahve fincanı, birer adet yıldızlı tombak kahve güğümü ve tombak tepsi bulunmaktadır. Yıldız Çini Fabrika-ı Hümayûnu mamulü olarak ise 2 adet beyaz kahve fincanı, Sultan II. Mahmud (1808-1839) ve Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) resimlerinin işlendiği 2 adet fincan ve tabakları, ayrıca yine her birinde Osmanlı padişahlarının portreleri görülen 24 adet fincan ve tabakları yer almaktadır.¹⁹

14 Nesrin Aydoğan, "1892-1920 Yılları Arasında Üretilmiş Bazı Yıldız Porselenlerinin Biçim ve Bezeme Özellikleri", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, Ed. Kemal Kahraman, II, İstanbul: TBMM Millî Saraylar, 2007, 238.

15 Ömür Tufan, "Sultanların Topkapı Sarayındaki Kahve Fincanları", *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*, İstanbul: Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2011, 97; N. Aydoğan, "Yıldız Porselenlerinin Biçim ve Bezeme Özellikleri", 241.

16 Tuba Marmara, *Yıldız Porselen Vejvut Serisi ile Wedgwood Jasper Serisi Ürünlerinin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 59-60.

17 Ayça Özer Demirli, Nurten Öztürk, "19. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Kahve İkram Töreni", *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*, 41-42; Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 73.

18 BOA, İ.MBH, 4/2; HH.İ., 204/29, 5 Şevval 1328/14 Ekim 1910.

19 M. Hanefi Kutluoğlu, Murat Candemir, *Bir Cihan Devletinin Tasfiyesi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010, 180, 202-203, 207, 228.

Diplomatik Bir Enstrüman Olarak Kahve

Kahve, Sultan II. Abdülhamid'in konuklarına ikram ettiği içeceklerin başında gelmiştir. Ayas-tefanos Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Beylerbeyi Sarayı'nda ağırlanan Rus Orduları Komandanı Grandük Nikola'ya da kahve sunulmuştur. Nikola, bu farklı lezzeti sitayişle methetmiştir. Bunun üzerine Padişah, ona bir miktar kahve hediye etmek istemiştir. Ancak tek başına kahve hediyesi imparatorluğun şanına yakışmayacağından buna bir de altın veya gümüş kahve takımı ilavesi düşünülmüştür. Padişah, fincan zarflarının mücevherli mi yoksa sade mi olması konusunda Hariciye Nazırı Safvet Paşa'nın görüşünü sormuştur. Safvet Paşa, zarfların sadece altın veya gümüşten olmasının Padişah'ın şanını ve gücünü yeterince yansıtmayacağını belirtmişse de mücevher kaplamanın Grandük'ün yola çıkacağı tarihe yetişmeyeceğinin bildirilmesi üzerine sade takım vermekten başka çare kalmamıştır. Padişah, Rus generalinin hediye ile taltif edilmesinin doğuracağı eleştiri ve dedikoduların önünün de kesilmesini istemiştir. Böylece iki gün sonra bulunan formülle Grandük Nikola ülkesine döndükten sonra arkasından gönderilmek üzere tam teşekküllü bir takım hediyesinde karar kılınmıştır. Hediye paketinde 12 adet altın zarf ve bunları içine alabilecek büyüklükte altın bir kahve tepsisi, şekerdân, emzikli çay ibriği, sırma üzerine işlemeli kahve örtüsü, altın kahve kutusu ve bir tane de altın kaşık yer almıştır. Bu ürünlerin tümü, pelesenk ağacından yapılma, altın çemberli ve süslemeli bir çekmece içerisinde takdim edilmiştir.²⁰

Amerikan diplomat Cox, daha Saray'ın girişinde güzel elmaslarla kaplı fincanlarda ikram edilen kahveleri keyifle içtiklerini yazmıştır. Hünkâr sohbetlerini kahve ve sigaranın içildiği odada yapmayı tercih etmiştir.²¹ İngiliz gazeteci Whitman ise Padişah'la 1896 yılındaki görüşmesinde kendisini ayakta karşıladığını, el sıkıştıktan sonra önünde kahve fincanları ve sigara bulunan küçük bir taburenin

olduğu kanepeye davet ettiğini ve kendisine sigara uzattığını yazmıştır. Whitman, Padişah'ın kahve ve sigara dışında her türlü uyarıcıdan uzak durduğunu, sakin bir ruh hâliyle olağanüstü bir çalışma temposu gösterdiğini hayranlıkla anlatmıştır.²² Sultan Hamid, günlük hayatının iki üç saatini kütüphanede geçirmiş; çoğu zaman huzura girecek vükelâyı, saray memurlarını, hatta yabancı konuklarını bile çok sevdiği bu mekânda kabul etmiştir. Konuklarını gezdirmekten hoşlandığı kütüphanedeki mülakatlarını çay, sigara ve kahve ikramlarıyla anlamlı ve keyifli hâle getirmiştir. Sarayda bulunan, kalabalık misafir topluluklarına akşam yemeğinden sonra kahve ikramının yapıldığı, bir ucunda parmaklıklar bulunan, cilalı, yeşil-siyah fayanslı kahve salonu, göz alıcı sandalyeleri ve malakit sehpalarıyla konuklarda hayranlık uyandırmıştır. Samuel Cox da eşiyile birlikte gittiği böyle bir davette kahveden ziyade salonun güzelliğine büyülenmiş ve burayı yemekten sonra siesta yapmak için ideal bir mekân olarak nitelemiştir.²³

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1889'da İstanbul'a yaptığı ziyaret öncesinde belediye şehirde geniş bir tamir ve temizlik faaliyeti yürütürken, Saray'da da misafirlerin rahatı ve memnuniyeti için hiçbir ayrıntının gözden kaçırılmadığı büyük hazırlıklar yapılmıştır. Sabahları gerek İmparator ve karısı Augusta'nın gerekse maiyetlerinin sofralarından sütlü kahve eksik olmamıştır.²⁴ İmparator ve eşi, 1898 yılında Kudüs, Beyrut ve Şam'ı kapsayan seyahatlerinde ikinci kez uğradıkları İstanbul'da dört gün kalmış ve Yıldız'da yine aynı özenle ağırlandırlardır. Kraliçe Augusta Victoria, Harem'de törenle sunulan kahve ikramıyla âdeta kendinden geçmiştir. Kahveci ustaların hotozlu, uzun etekli entarileriyle getirdikleri büyük altın tepsi, incili örtü ve askı içinde tuttıkları kahve, mineli ve pırlanta işlemeli zarflarda sunulmuştur. Gözünü tepside

20 BOA, YEE, 42/205, 43/1; Demirli, Öztürk, "19. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Kahve İkram Töreni", 43.

21 Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, 18, 36.

22 Sidney Whitman, *Turkish Memories*, William Heinemann, London 1914, 32, 175.

23 Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları*, 61.

24 Gökçe Demiray, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri ve Alman İmparatorunun Ziyafetleri", *Milli Saraylar*, 6 (2010), 128.

ve kadınlardan ayıramayan Kraliçe, kalfaların vazifeleri ve âdetleri hakkında malumat almıştır.²⁵ Bu ziyaret sırasında Alman heyetine atlas üzerine sırmalı kahve örtüsü ve abanoz zarfıyla beraber zerir gerdan kahve fincanı da hediye edilmiştir.²⁶

Alman piyanist Anna Rilke de Hünkâr'ın davetlisi olarak piyano çalmak üzere Yıldız'a gittiğinde, Cuma selamlığına gelen kalabalığın yiyip içmesi için caminin karşısında kurulan, eve benzer alçak teraslı yapının içinde tatlı ve kahve servisi yapıldığını görünce şaşırmıştır.²⁷ Cuma selamlığına elçilik temsilcilerinin yanı sıra o gün İstanbul'da bulunan yabancı misafirler de izin almak suretiyle katılmışlardır. Padişah, cemaat namazı bitirinceye kadar selamlığa diplomat ve yabancı olarak kimlerin katıldıklarını hafiyelerin getirdikleri jurnallerden öğrenmiştir. Ardından mâbeyncilerinden birini yabancıların bulunduğu mevkie göndererek selamını bildirmiş ve onlara çay, kahve, şeker ve sigara ikram etmiştir.²⁸ Rilke, Hamidiye Marşı ile birkaç hafif parça çaldıktan sonra Padişah'ın müziği yeterli bulunduğunu ve kendisiyle görüşmek istediğini aktarmıştır. Münir Paşa tarafından huzura götürülen Alman sanatçı, Padişah'ın bakışlarından ve tavırlarından etkilenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in ağzından dökülen iltifatları işiten Rilke'nin Padişah'a yönelik olumsuz görüşleri, birdenbire yerini sempatik bir saygıya bırakmıştır. Rilke, Padişah'ın daveti üzerine kocası Julius Grosser'le beraber Sevil Berberi operasını seyretmiştir. Harem locasının tam karşısındaki locada oturan Rilke ne yönetmen Aranda Paşa'yı ne de oyuncularını beğenmiştir. Birinci perdenin ardından yapılan kahve ikramında da komik bir tatsızlık yaşanmıştır. Değerli taşlarla bezenmiş minik altın fincanlardaki kahveler içildikten sonra kahveci, fincanları toplarken bunlardan birinin eksik olduğunu

fark etmiştir. Seyirciler, etraflarında bir şeyin arandığını anlayınca huzursuz olmuşlardır. Rilke'nin aklına hemen bir köşede nazırla hararetli bir sohbeta dalmış olan kocası gelmiştir. Kahveciyi uğraştıran kişinin Julius olduğunu anlamıştır, zira Türklerde kahveyi sunanın boşları toplaması âdetinin tersine Alman âdetlerine göre fincan boşaldıktan sonra mutlaka bir yere bırakılması gerekmektedir. Kahveci ve diğerleri kayıp fincanı ararlarken, Rilke, Julius'un yanına seğirterek fincanı ne yaptığını sormuş, o da nereye konulacağını bilemediği fincanını rastgele bıraktığı yeri işaret etmiştir. Böylece fincan bulunmuş, herkes derin bir nefes almıştır.²⁹

Kahve temalı bir diplomasi nezaketi de 1896 yılında Bulgaristan tarafından gösterilmiştir. Bu yılın Mart ayında Osmanlı hükümetinden "prens" unvanını alan ve Rumeli-i Şarkî Vilayeti valisi olma onurunu elde eden Bulgaristan Prensi Ferdinand, Sultan II. Abdülhamid'e gümüş tepsi ile beraber bir kahve takımı hediye etmiştir.³⁰

Kahve Ocakları

Padişahların ve Harem halkının kahve içmesi ve resmî kurumlarda kahve ikram edilmesi, Osmanlı sarayında ve devlet dairelerinde kahve ocağı ünitesi ve kahvecilik hizmetini ortaya çıkarmıştır. II. Abdülhamid, saltanatı boyunca Yıldız bahçesinde yaptırdığı kasırlar ve köşklere başka lojman, atölye, imalathane, garaj, hamam, kameriye, çardak, sera, kuşhane, güvercinlik, hayvan barınakları ve benzeri irili ufaklı yüzlerce müstemilatıyla klasik saraylardan tamamen farklı bir kompleks oluşturmuş, âdetta kent içinde kent meydana getirmiştir.³¹ Bu yapıların iç tasarımlarında da kendi zevkine ve modern ihtiyaçlara göre tasarruflarda bulunmuştur. Kahve tutkunu olmasının yanında misafirlerini de bu içeceklerle ağırlamaktan haz duyan Padişah, Mâbeyn dâhil olmak üzere birçok yapının içine kahve ocakları

25 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 52.

26 *İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*, Haz. İlon Baytar, İstanbul: TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2009, 66.

27 Anna Grosser Rilke, *Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada*, Çev. Deniz Banoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 153-154.

28 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, 493.

29 A. G. Rilke, *İstanbul'da Bir Hoş Sada*, 155.

30 BOA, Y.PRK.BŞK, 45/86, 4 Nisan 1896.

31 François Geogron, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, 151.

yaptırmıştır.³² Bu ocaklardan biri de Harem Ağaları Dâiresi'nde yer almıştır.³³

Yıldız Sarayı'nın Mâbeyn Dâiresi; bodrum, zemin ve bunun üzerindeki iki kattan müteşekkildir. Mâbeyn kâtiplerine ait mekânlarla birlikte kahve ocağı da bodrum kattadır. Uşaklıgil buranın manzarasını şöyle tasvir etmiştir: “*Ama bu bodrum katı ne acayip Birinci kata dayanak olan sütunların aralarına tahtadan bölmeler yapılmış; ışıktan, havadan bütünüyle yoksun bu deliklere kahve ocakları, odacı yatakları sıkıştırılmıştır. Buralardan sürekli pişirilen kahve kokularına karışan ne olduğu anlaşılabilir kokuları bir kez solumuş olmak gerektir ki nasıl olduğu anlaşıl-sın!..*” Yazar, bu bölümde havası en temiz yerin Başkitâbet Dâiresi'nin alt katındaki Divan-ı Hümâyûn tercümanlarının çalıştıkları oda olduğunu ve bina-daki usandırıcı bir yolculuktan sonra asıl dinlendirici kahveyi burada içtiklerini ifade etmiştir.³⁴

Kahvecibaşı Ali'nin “*Zülvecheyn Dâiresi'ndeki kahve ocağı ile Mâbeyn-i Hümâyûn'da kendisine mahsus odanın*” mefruşatının hayli eskidiğini belirterek yenilenmesini istemesiyle ilgili 1904 tarihli belgeden, kahvecibaşının da diğer bendegân gibi ayrı bir odası olduğu anlaşılmaktadır. Hazırlanan keşif defterinde mefruşatın Hereke Fabrikası'ndan alınacağı yazılmış ve Sultan Hamid de bunu kabul etmiştir.³⁵

Kahve Bürokrasisi ve Kahvecibaşı Halil Efendi

Sarayda gerek Hünkâr Dâiresi'nin gerekse Harem bölümünün kahvecilerinin amiri “serkahveci” yahut “kahvecibaşı” olarak adlandırılmıştır. Kahvecibaşılara verilen ihsanlar, önemli

devlet memurlarından sayıldıklarını akla getirmektedir.³⁶ Harem Dâiresi'nde kahve hizmetini görenler Mâbeynden ayrı örgütlenmişlerdir. Kahvecibaşı, kahveci usta, kahveci ve ikinci, üçüncü, dördüncü kahveci şeklinde sınıflandırılan bu görevliler, Harem'de kendilerine verilen başka işleri de yerine getirmişlerdir. İçlerinde güvenilirlikleri ile ön plana çıkanlar, sarayda farklı görevlere de atanmışlardır. Örneğin, Sultan II. Abdülhamid'in üçüncü kadınefendisinin kahvecibaşısı Mehmed Efendi, Padişah'ın iradesiyle 1886 yılında Sürre-i Hümâyûn müjdecibaşılığına getirilmiştir.³⁷ Başlangıçta padişah sarayında, Valide Sultan Dâiresi'nde ve sadrazam konağında görülen kahvecibaşılık hizmeti, daha sonra diğer erkânın konaklarında ve varlıklı ailelerin evlerinde yaygınlaşmıştır.³⁸

Yıldız Sarayı'nda biri resmî, diğeri hususi mahiyette iki çeşit teşkilat kurulmuştur. Resmî teşkilat doğrudan doğruya devlet işleriyle iştigal eden dairelerden meydana gelmişken, diğeri Padişah'ın özel işlerine bakan dairelerden oluşmuştur. Esvapçibaşılık, ibrikçibaşılık, tütüncübaşılık ve benzerleri gibi kahvecibaşılık da hususi örgütlenme içerisinde değerlendirilmiştir. Bendegân, Mâbeyn gediklileri ya da daha genel olarak Mâbeynciler olarak adlandırılan bu sınıfın teşrifatta yeri bulunmadığı gibi, devlet salnâmelerinde de isimleri geçmemiştir. Sultan II. Abdülhamid'in bu görevlerde istihdam ettiği kadro, şehzadeliği zamanında hizmetini görerek hem deneyim hem de onun güvenini kazanmış kimselerden oluşmuştur.³⁹ Kahvecibaşılar dönemin literatüründe ağa, bey ve efendi unvanlarıyla kaydedilmişlerdir.

Diğer mâbeynciler gibi kahveciler de maaşlarının dışında hem kendileri hem de hayvanları için aynı

32 Padişahın emri üzerine Dâire-i Âliyenin 1888'deki inşaatı sırasında bunun mermerliklerine yapılmasına karar verilen kiler ve kahve ocağı masrafı 13.490 kuruş tutmuştur (BOA, HH.İ, 69/5, 26 Ocak 1888).

33 Harem Ağaları Dâiresi'ndeki kahve ocağı inşaatı için satın alınan malzemelerin miktar ve türleri, yapı ustalarının isimleri ve ücretleri ve diğer hesapların tutulduğu defter için bkz. BOA, HH.d, nr. 31261.

34 Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, Haz. Şemsettin Kutlu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul: 1987, 558-558.

35 BOA, HH.İ, 173/17, 4 Eylül 1904.

36 Zeynep Tarım, “Osmanlı Devlet Teşrifatında Kahve İkramı”, *Bir Taşım Keyif: Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*, Ed. Ersu Pekin, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı-Topkapı Sarayı Müzesi-Türk Kahvesi Kültürü ve Araştırmaları Derneği Yayını, 2015, 208-209.

37 BOA, İ.DH, 1004/79252.

38 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Cilt I, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, 179.

39 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid*, s. 20-21. Osman Nuri, Mâbeyn'in otuz altı görevlisi içinde 31. sırada Kahvecibaşı Ali Bey'i zikreder (*Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, 519).

olarak tâyinât almışlardır. Örneğin, içeceklerini soğutmak için kar ve buz tâyinâtı verilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının başlarında tâyinât bedelleri nakden ödenmiş, kahveciler de elbise⁴⁰ bedellerini almışlardır. Kahveciler bendegâna Kurban Bayramı'nda dağıtılan kurbanlık koyunlardan, Mevlit Kandili'nde dağıtılan şekerlemelerden, hicrî yılbaşında muharremiye adı altında dağıtılan nakitlerden ve çeşitli vesilelerle dağıtılan diğer ihsanlardan kıdemleri oranında yararlanmışlardır.⁴¹ Kahveciler, devletin ödüllendirme mekanizması içinde çeşitli nişan ve madalyalarla taltif edilmişlerdir. Serkahveci Cevad Bey'in Mecidî Nişanı 1882 yılında üçüncü,⁴² Serkahveci Halil Ağa'nın Mecidî Nişanı 1894 yılında ikinci,⁴³ Kahveci-i sâni Ali'nin nişanı 1896 yılında dördüncü,⁴⁴ 1900 senesinde de üçüncü dereceye yükseltilmiştir.⁴⁵ Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yıldönümünde, 1901 yılında rütbe ve ihsan dağıtımı sırasında Kahveci-i sâni Ali'ye altın ve gümüş imtiyaz madalyası verilmiştir.⁴⁶ Kahvecilerin eşleri ve aile yakınları da nişanlardan faydalanmışlardır. Halil Ağa'nın karısına 1900 yılında,⁴⁷ Halil Ağa'nın halefi Ali Rıza Bey'in iki baldızından ismi belirtilmeyen birincisine 1905 yılının Ocak ayında⁴⁸ ve Halide

Hanım'a Şubat ayında ikinci rütbeden şefkat nişanları verilmiştir.⁴⁹

Kahvecibaşılar, padişahların özel hizmetini gören diğer ağalar gibi Saray ile Bâbîâlî arasındaki yazışmalarda kurye vazifesi de görmüşlerdir. Sultan I. Abdülhamid şifâhî iradelerini silahtar, kahvecibaşı ve başçuhadar aracılığıyla tebliğ etmiştir. Sultan III. Selim zamanında da Bâbîâlî'den gelen telhislerin Padişah'a ulaştırılması veya çıkan hatt-ı hümayûnların teslim alınması vazifesini bazen kahvecibaşı ve diğerleri yerine getirmişlerdir.⁵⁰ Sultan II. Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında bu geleneği sürdürmüştür. Örneğin, Kahvecibaşı Hacı Mahmud'un 1878 yazında Padişah'ın bazı şifâhî emirlerini Sadrazam Saffet Paşa'ya tebliğ ettiğini gazeteler yazmıştır.⁵¹ Kahvecibaşı Hacı Mahmud, aynı dönemde Sultan II. Abdülhamid'i suikastla öldürüp selefi V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla kurulan fakat plan uygulanmadan birkaç ay içinde çökertilen Skalieri-Aziz Komitesi'nin basılması sırasında bir nazır gibi yazışma yürütmüştür. Zaptiye Nezaretine yazdığı tezkerede Padişah'ın Nazır Hafız Mehmed Paşa'nın dün huzura çıkarak dile getirdiği konuyu merak ettiğini, yarın basılacak olan konakta ele geçirilecek kişilerin isimleri ile yanlarında bulunan evrakları baskın sonrasında hemen bir jurnalle göndermesini ve operasyonun nasıl ve saat kaçta düzenlendiğini etraflı biçimde anlatmasını beklediğini bildirmiştir. Son derece uyanık davranılmasının da ferman buyurulduğunu belirten Hacı Mahmud, dünkü görüşmeden sonra aldığı yeni bir haber varsa onu da bu tezkerenin cevabıyla beraber açıklamasını istemiştir. Hafız Mehmed Paşa tezkerenin altına plan uyarınca baskının bu gece yapılacağını, hadisenin gelişiminin aynen bildirileceğini ve şu anda baskına dönük tertibatı almakla meşgul olduğunu yazmıştır.⁵²

40 Aynı şekilde Maliye'de görevli serodacı, kahveci, kapıcı ve hizmetçilere de miriden elbise verilmekteydi (BOA, ŞD, 344/47; İ.ML, 4/18, 7 Cemâziyelâhir 1310/27 Aralık 1892).

41 Ali Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun: Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2024, 309. İhsan dağıtmak için türlü vesileler mevcuttu. Örneğin Sultan Abdülaziz, 1872 yılında kız kardeşi Adile Sultan'ı ziyaret ettiği gün başmâbeynci, başmusahip ve seryaverine 400'er lira; mâbeynciler ve özel hizmetinde bulunanlara kıdemlerine göre 40 ilâ 100 lira arasında değişen miktarlarda ihsanda bulunmuştur. Kahveci Hakkı Bey'in payına da 40 lira düşmüştür (BOA, TS-MA.e, 265/19; A. Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, 284).

42 BOA, İ.DH, 862/68993, MB.İ, 103/136, 1 Şevval 1299/16 Ağustos 1882.

43 BOA, İ.TAL, 49/16, 5 Şevval 1311/11 Nisan 1894.

44 BOA, İ.TAL, 90/37; *Servet-i Fünûn*-Tevcihat ve Havâdis Kısmı, nr. 258, 8 Şubat 1311, 186.

45 BOA, İ.TAL, 172/17.

46 BOA, İ.TAL, 246/5; *Servet-i Fünun*, Tevcihat ve Havadis kısmı, nr. 525, 15 Zilhicce 1318, 37. Aynı kararlar Serseccadeci İzzet ile Seribriktar Kâmil efendilere de altın imtiyaz madalyaları verilmiştir.

47 BOA, İ.TAL, 210/57, 19 Muharrem 1318/18 Mayıs 1900.

48 BOA, İ.TAL, 356/8; *Servet-i Fünûn*-Tevcihat ve Havâdis Kısmı, nr. 718, 20 Zilkade 1322, 125.

49 BOA, İ.TAL, 357/38; *Servet-i Fünûn*-Tevcihat ve Havâdis Kısmı, nr. 722, 19 Zilhicce 1322, 159.

50 Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, 37, 145.

51 *Vakit*, nr. 1026, 1 Ramazan 1295/29 Ağustos 1878. "Dün saat on bir raddelerinde Mâbeyn-i Hümayûn-ı mülûkânenen Kahvecibaşı saâdetlü Mahmud Efendi hazretleri Bâbîâlî'ye gelerek zât-ı âli-i Sadrazamî'ye bazı ifadât-ı seniyye tebliğ eylemiştir."

52 BOA, Y.EE, 23/3.

Hacı Mahmud'un, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatındaki ilk kahvecibaşısı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tarihte Cevad Bey ise kahveci-i sâni görevini ifa etmiştir. Kahvecibaşı Hacı Mahmud'un oturduğu evin kira bedeli olan ve hazineden ödenen 1.000 kuruş,⁵³ ağustos ayında 1.500 kuruşa yükselmiştir.⁵⁴ Hasarlı bazı çantaların Düğmeci Aron'a tamir ettirilmesi görevinin Cevad Bey'e verildiğine bakılırsa, kahvecilere sarayın başka işleri de tevdi edilmiştir.⁵⁵ Nitekim aşağıda değinilecek olan ünlü Kahvecibaşı Halil Ağa da Padişah'ın sadakası olarak dağıtılan hayvanların satın alınması ve boğazlanıp etlerinin mahallenin muhtaçlarına dağıtılması işini ifa etmiştir.⁵⁶ Sultan II. Abdülhamid, 1880 yılında Kahveci-i sâni Cevad Bey'i kahvecibaşılığa getirmiştir.⁵⁷ Mâbeyn halkının maaşlarının kategorik bir standarda kavuşturulduğu V. Murad (1876) döneminde kahvecibaşı maaşı 3.000 kuruş olarak belirlendiği için⁵⁸ Sultan II. Abdülhamid yeni kahvecibaşısının maaşının "*usul ve emsâli misillü 3.000 kuruşa*" yükseltilmesini istemiştir.⁵⁹

Kahvecibaşı Halil Mükerrerem Efendi'nin hem kendisinin hem de emri altındaki dokuz görevlinin Kasım 1891 maaşları toplamı olan 6.200 kuruşu Seresvâbi İsmet Bey'den aldığını gösteren senet, Mâbeyn kahvecilerinin bu tarihteki maaşları hakkında fikir vermektedir. Buna göre Padişah'ın serkahvecisi Halil Efendi 2.400 kuruş, Padişah'ın kahvecisi Ali Efendi 800 kuruş, Mâbeyn kahvecilerinden Mehmed, İsmail, Salih, Mustafa, diğer Mehmed ve diğer Mehmed ağalar 400'er kuruş, Cemil

Ağa 200 kuruş maaş almıştır.⁶⁰ 1897 tarihli maaş defterinde Padişah'ın kahvecibaşısı ve kahvecisi konomlarını korurken, Mâbeyn kahvecilerinden bir kaçının değiştiği görülmektedir. Maaşlarda da küçük değişiklikler olmuştur. Halil Mükerrerem Ağa'nın maaşı 2.280 kuruşa düşmüşken, Kahveci Ali'ninki değişmemiştir. Mâbeyn kahvecileri İsmail, Arif, Mustafa, diğer Mustafa, Mehmed ve Salih Ağaların maaşları 400'er kuruş olarak devam ederken, Cemil Ağa'nın 500 kuruşa yükselmiştir. Ayrıca listeye 400 kuruş maaşlı Başkitabet kahvecisi Hasan Ağa girmiştir.⁶¹ Bu tarihler arasında Mehmed adındaki ağalardan biri ölmüştür. Ağa'nın karısı Sadiye Hanım, Saray'a yazdığı dilekçede, yetimleriyle beraber perişanlığa sürüklendiğini belirterek maddi yardım talebinde bulunmuştur.⁶² 1904 yılına gelindiğinde kadroda mühim değişiklikler olmuştur. Üç sene önce ölen Kahvecibaşı Halil'in yerine Ali Rıza Efendi geçmiştir ve maaşı yine 2.280 kuruştur. Padişah'ın kahvecisi kadrosu ise boştur. Bir başka ifadeyle Halil Ağa'nın ölümü ve yerine damadının getirilmesinden sonra bu kadroya kimse atanmamıştır. Mâbeyn kahvecilerinin sayısı artarken maaş miktarları da biraz değişmiştir.⁶³

Sultan II. Abdülhamid'in en uzun süre kahvecibaşılığını yapmış olan Halil Mükerrerem Ağa hakkında yeterince kaynak bulunmaktadır. Belgeler, daha ziyade birinci adıyla kaydedilen Halil'in saray bürokrasisi içindeki konumu ve gücü hakkında çarpıcı bilgiler vermektedir. Ölümü üzerine Mülkiye Tekaid Sandığı Nezareti muhasebesince düzenlenen hesap müzekkeresindeki bilgilere göre Halil, 1867 yılında Saray'a bekçi olarak girmiştir. Sultan II. Abdülhamid, 1876'daki cülusunun ikinci ayında onu Mâbeyn kahvecileri sınıfına almış, 31 Ağustos 1887 tarihinde de kahvecibaşı yapmıştır. Maaşı başlangıçta 2.400 kuruş iken, 1897 Mart'ından itibaren

53 Mahmud'a 1878 Mayıs ayı için 8.082 kuruş 20 para (BOA, MB, nr. 198/86), Haziran ayı için ise 8.146 kuruş ödenmiştir (BOA, MB, nr. 199/26). Eksilenlerin yerini doldurmak için satın aldığı üç deste kahve fincanı bedeli de 1.698 kuruş tutmuştur (BOA, MB, nr. 198/102).

54 BOA, MB, nr. 200/60.

55 BOA, MB, nr. 198/124.

56 Kahvecibaşı Halil'in 1890'da 17, 1897 ve 1899 yıllarında 21'er kurbanlık koyunu İhlamur Mahallesi'nin fukarasına dağıttığına dair bilgi için bkz. BOA, Y.PRK.ZB, 5/39; 18/71; 23/108.

57 BOA, Y.PRK.BŞK, 3/32, 29 Cemâziyelevvel 1297/8 Haziran 1880.

58 Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, 308.

59 BOA, MB.İ, 64/141; MB.İ, 66/36. Padişah, eski kahvecibaşısına Hazine-i Hassa'dan 1.000 kuruş maaş bağlatmıştır (BOA, MB.İ, 84/15).

60 BOA, MB, 585/43, 30 Haziran 1892.

61 BOA, HH.d, nr. 6861.

62 BOA, MB, 666/93.

63 Cemil Ağa'nın maaşı 1.000, Mustafa Ağa'nın maaşı 935; Mehmed, Hasan ve Mahmud ağaların maaşları 580; İsmail ve Arif ağaların 485, Aziz Efendi'nin 400, Ali Ağa'nın 300, Raşid Ağa'nın 285, Münir Ağa'nın 260, Halid Ağa'nın 250, İsmail Ağa da 142 kuruştur (BOA, HH.d, nr. 8335).

2.280 kuruş ödenmiş ve ölünceye kadar bu miktar değişmemiştir.⁶⁴ Böylece toplam 35 yıl süren memuriyetinin yaklaşık 14 yılı kahvecibaşılıkla geçmiştir. Sultan II. Abdülhamid, çok itimat ettiği kahvecibaşısını 1890 yılında Dersâdet Umum Bahçıvanlar Kethüdalığına atamıştır.⁶⁵ Dönemin bürokratik yapılanmasında nepotik ilişkilerin gücü ve etkisine uygun olarak⁶⁶ Halil Bey'in oğlunu kendi yaverliğine getirmiş, damadına da miralay rütbesi vermiştir. Beşiktaş Yenimahalle'de, İhlamur Caddesi'nde eski Kaptanıderya Mehmed Ali Paşa vakfından olup emlak-ı hümayûna geçmiş bulunan ve daha önce Kemânî Sebuḥ Efendi'ye tahsis edilmiş olan konak, 1894'ün sonlarında kemancının ölümü üzerine Sultan Hamid tarafından Halil Ağa'ya ihsan edilmiş ve tapusu onun adına düzenlenmiştir.⁶⁷ Halil Ağa, yedi Boyabatlı hemşerisinin Mâbeyn'de hizmetli veya odacı olarak istihdamına delâlet etmiştir.⁶⁸

Aslen Boyabatlı olan Serkahveci Halil Ağa, Sultan II. Abdülhamid'in yakınlarının ve dönemin tanıklarının belirttikleri üzere dürüstlüğü, Padişah'a sadakati, muttaki ve hayırsever yönüyle tanınmıştır. Padişah'ın 25. cülûs yıldönümü kutlamalarının yapıldığı 1901 yılında hastalığa yakalanmıştır. Kendisini tedavi eden Alman doktor, raporunda kansızlık nedeniyle son derece güç kaybına uğradığını, hastalığı mide kanserine benzese de belirtilerin henüz tam olarak ortaya çıkmadığını, bundan sonra değil çalışmak, ayağa kalkmasının bile zor olduğunu yazmıştır. Tedavi olarak istirahatı, oksijeni bol sahil köylerinde yaşamasını tavsiye etmiş, et yemeyi tamamen yasaklamış, süt içebileceğini ve günde

birkaç defa çiğ yumurta yemesi gerektiğini belirtmiş, birkaç da ilaç önermiştir.⁶⁹

Nitekim iki ay süren tedavisi cevap vermediği için Halil Ağa, 17 Haziran 1901 gecesi İhlamur Caddesi'ndeki konağında ölmüştür. Sultan, techiz ve tekfin masraflarını ceyb-i hümayûndan karşılamıştır. Merhumun vasiyeti gereği Abbas Ağa Mahallesi'nde babasının medfun bulunduğu Aşıklar Kabristanı'na defnedilmesini emretmiştir. Halil Bey'in cenazesindeki kalabalık ve görkemli tören, günlük gazetelere de aynı şekilde yansımıştır. Naşî dedegân, dervişler, tehlilhanlar, polis, jandarma, belediye çavuşları, Hazine-i Hassa kavasları, Mâbeyn halkı ve ahalinin katıldığı kalabalık bir törenle konağından alınarak Sinan Paşa Camii'ne getirilmiştir. Burada kılınan cenaze namazının ardından *Sabah* gazetesinin yazdığına göre Yahya Efendi Dergâhı Hazîre'sine defnedilmiştir.

Cenaze töreninde Beşiktaş Muhafızı Müşir Yedisekiz Hacı Hasan Paşa ve Dördüncü Dâire-i Belediye (Beşiktaş) Müdürü Mustafa Bey ile Mâbeyn halkından Seccadecibaşı İzzet, Esvapçibaşı İsmet, Tütüncübaşı Ali, İbrikçibaşı ve aynı zamanda Padişah'ın musâhibi Kâmil, Berberbaşı Mustafa, Ser-tahmis Hüseyin, Şamdancı Tahsin ve Tüfenkçi Halil beyler, Mâbeyn-i Hümayûn Müdür-i evveli Hacı Hüseyin Efendi, Maarif Nezareti Mektupçusu Sırrı Bey, Hariciye Nezareti Evrak Müdür Muavini Atıf Bey, merhumun damadı Miralay İsmail ve oğlu Yaver Yüzbaşı Sadeddin beyler, Sultan Hamid'in diğer yaverlerinden Kolağası Abdülgani, Yüzbaşı Cemil ve Mülazım Atıf beyler, maiyet çavuşlarından Selahaddin ve Mehmed Ali beyler ve daha pek çok zevat hazır bulunmuştur. Sultan II. Abdülhamid, âdet gereği taziye bildirmek ve tesellide bulunmak üzere saray tüfenkçilerinden bazılarını ve musâhibi Halil Bey'i merhumun ailesine göndermiştir. Merhumun sağlığında istirham ettiği üzere yeğeni ve aynı zamanda damadı olup "kahveci-i sâni" görevini yürüten Ali Bey'i de kahvecibaşılığa terfi ettirmek suretiyle aileyi taltif etmiştir.⁷⁰

64 BOA, ŞD, 998/62.

65 BOA, İ.DH, 1177/91998, 24 Nisan 1890.

66 1902 yılında tutulmuş ayrıntılı bir listede, Padişah'ın 224 yaverinden 4'ünün kendi çocuğu ve 4'ünün damadı olduğu, diğerlerinin ise bir paşanın, seryaverin, şeyhin, sefirin, seraskerin, nazırın, aşiret liderinin, valinin, müftünün, padişah damadının ya da padişahın esvapçısı ve kahvecibaşısı gibi özel hizmetinde çalışanların yakını oldukları görülmektedir.

67 BOA, ML.EEM, 227/57; Y.PRK.SRN, 5/9. Sultan Abdülaziz senetsiz olarak Sebuḥ'un kullanımına verdiği konağa, Sebuḥ'un 1894'ün Aralık'ında ölmesi üzerine, "on beş senedir kira köşelerinde süründüğünü" belirten Rıfat adlı biri talip olmuştur (BOA, Y.PRK.BŞK, 39/29).

68 Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, 92.

69 BOA, Y.PRK.SH, 6/59.

70 *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 7236-2036; *Malumat*, nr. 1469, 30 Safer 1319; *Sabah*, nr. 4170, 1 Rebiulevvel 1319/18 Haziran

Belirtildiği üzere, Halil'in yerine getirilen damadı "Serkahevci-i hazreti şehriyârî Ali Rıza Efendi"nin maaşı 2.280 kuruş olarak devam etmiştir.⁷¹ Daha ziyade birinci adıyla anılan Kahvecibaşı Ali, aynı gün çıkarılan iradeyle kayınpederinin vefatıyla boşalan Dersâdet Umum Bahçıvanlar Kethüdâlığı görevini de üstlenmiştir.⁷² Padişah, Beşiktaş'ta Eski Sinan Paşa Mahallesi'nde Miralay Tahir Bey'den boşalmış olan sahilhaneyi yeni kahvecibaşısına vermiştir.⁷³ Bundan iki ay sonra, sur dışı bahçıvanlar kethüdâlığını yürütmekte olan Mâbeyn kapı çukadarı Ali Bey'in ölmesi üzerine 6 Ekim 1901 tarihli iradeyle bu görev de Kahvecibaşı Ali Rıza'ya verilmiş ve iki kethüdâlık eskiden olduğu gibi tek çatı altında birleştirilmiştir.⁷⁴ Kahvecibaşı ve Dersâdet ve Bilâd-ı Selâse Bahçıvanlar Kethüdâsı Ali Rıza, nüfuzunu kullanarak başka imkân ve imtiyazlar elde etmeye çalışmıştır. Padişah'ın tütüncübaşı olan bacanağı Cemal'in ailesiyle aynı evde birlikte yaşadıklarını, artan nüfus karşısında evin küçük gelmeye başladığını öne sürerek ayrı bir eve taşınmak istediğini dile getirmiştir. Ancak taşınması hâlinde geçinmekte zorlanacağı için Ahırkapı ile Ayastefanos arasındaki iskelelerin hamallar kethüdâlığının kendisine verilmesini istemiştir.⁷⁵

1901, s. 2. Halil Ağa'nın karısı Şayeste ile kızı Hayriye'ye 319'ar kuruş dul ve yetim maaşı bağlanmıştır (BOA, ŞD, 998/62). Hayriye'nin maaşı sonradan 592 kuruşa yükseltilmiş, Sultan II. Abdülhamid 1905 yılında bu maaşın ömür boyu ödenmesini istemiştir (BOA, İ.TKS, 16/48).

71 BOA, HH.d, nr. 7658. Bu tarihte kahveci-i sâni bulunmamaktadır. Mâbeyn kahvecilerinin isimleriyle maaş miktarları şöyle sıralanmaktadır: Cemil Ağa 1.000, Mustafa Ağa 985, İsmail ve Arif ağalar 485, Mehmed, Hasan ve Mahmud ağalar 400, İzzet Efendi 374, Ali Ağa 300, Raşid ve Halil ağalar 285 ve Hayri Ağa 260 kuruş.

72 30 Safer 1319/17 Haziran 1901, BOA, İ.DH, 1384/38; DH.M-KT, 1508/7; BEO, 1678/125796.

73 BOA, HH.İ, 155/19; ML.EEM, 433/90.

74 BOA, İ.DH, 1388/27; DH.MKT, 2547/170; BEO, 1730/129742.

75 BOA, Y.PRK.AZJ, 36/80.

Yıldız İktidarı Sonrası

Bilindiği üzere 31 Mart Vakası üzerine İstanbul'un yönetimine el koyan Hareket Ordusu, Yıldız Sarayı'nı da ele geçirmiş, II. Abdülhamid'in uzaklaştırılmasıyla yerine gelen kardeşi Sultan V. Mehmed Reşad, Dolmabahçe Sarayı'nda tahta çıkmıştır. Sultan Reşad'ın 24 Kasım 1909 tarihli iradesiyle Mâbeyn'de odacılık, sofracılık ve kahvecilik gibi hizmetlerin ayrı bir birim ve ocak olarak kalmalarına ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle bunların kadrolarının bekçiler ocağına nakledilmesi ve söz konusu hizmetlerin mevcut personelle yürütülmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Sultan II. Abdülhamid'in son kahvecibaşısı Ali Rıza Bey, Sadaret'e yazdığı 22 Nisan 1911 tarihli arzuhalde tensikata uğrayan diğer memurlar gibi hak arama mücadelesine girişmiştir.⁷⁷ Yukarıda değinildiği üzere, Yıldız'ın eşyaları miyânında kahve takımları da başka mekânlara taşınmıştır.

Tahtın yeni sahibi Sultan Reşad, ikametgâhını Dolmabahçe'ye taşısa da zaman zaman Yıldız'ı da hem ikametgâh hem saltanat merkezi olarak kullandığından burada tadilat başlatmıştır. İnşaat sırasında selefının yaptırdığı kahve ocaklarıyla odacıların kaldıkları derme çatma barakaları kaldırtmıştır.⁷⁸ Meşrutiyet döneminde Yıldız Sarayı'nda yapılan onarım faaliyetinde Ada Köşkü de elden geçirilmiş, köşkün giriş cephesi tamamen sökülüp yenilenirken, buraya bir de kahve ocağı eklenmiştir.⁷⁹ Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ziyareti sırasında Şale Köşkü'ne yapışık inşa edilmiş olan Merasim Dâiresi'nin bitişiğine 1922 yılının yazında bazı eklentilerle beraber bir de kahve ocağı yaptırılmak istenmiştir. Bu amaca yönelik hazırlanan keşif defteri, Sultan Vahdeddin tarafından imzalamış ise de⁸⁰ birkaç ay sonra saltanat kaldırıldığı, Padişah payitahtı terk ederek Malta'ya gittiği ve İstanbul yeni Türkiye'nin bir vilayeti hâline getirildiği için söz konusu düzenlemelerin akıbeti bilinmemektedir.

76 Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, 310.

77 BOA, A.VRK, 732/5.

78 Akyıldız, *Mabeyn-i Hümayun*, s. 111-112.

79 Müjde Dila Gümüş, "II. Meşrutiyet Döneminde Yıldız Sarayında Gerçekleştirilen Mimari Müdahaleler (1909-1914)", *Art-Sanat*, 15 (2021), 95.

80 BOA, HH.İ, 216/69, 17 Zilkade 1340/13 Temmuz 1922.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- Sadaret Evrak Kalemi Evrakı (A.VRK), nr. 732/5
- Bâbîali Evrak Odası (BEO), nr. 1678/125796, 1730/129742
- Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), nr. 1508/7, 2547/170
- Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d), nr. 6861, 7658, 8335, 31261
- Hazine-i Hasa İradeleri (HH.İ), nr. 69/5, 155/19, 173/17, 204/29, 216/69
- İrade Dahiliye (İ.DH), nr. 862/68993, 1004/79252, 1177/91998, 1384/38, 1388/27
- İrade Mâbeyn-i Hümâyûn (İ.MBH), nr. 4/2
- İrade Maliye (İ.ML), nr. 4/18
- İrade Taltifat (İ.TAL), nr. 49/16, 90/37, 172/17, 210/57, 246/5, 356/8, 357/38
- İrade Tekâüt Sandığı (İ.TKS), nr. 16/48
- Mâbeyn-i Hümâyûn Evrakı (MB), nr. 199/26, 198/102, 198/124, 200/60, 585/43, 666/93
- Mâbeyn-i Hümâyûn İradeleri (MB.İ), nr. 64/141, 66/36, 84/15, 103/136
- Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML.EEM), nr. 227/57, 433/90
- Şûrâ-yı Devlet (ŞD), nr. 344/47, 998/62
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e), nr. 265/19
- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), nr. 23/3, 42/205, 43/1
- Yıldız Perakende Arzuhaller ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ), nr. 36/80
- Yıldız Perakende Başkitabet Dâiresi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), nr. 3/32, 39/29, 45/86
- Yıldız Perakende Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.HH), nr. 27/23
- Yıldız Perakende Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH), nr. 6/59
- Yıldız Perakende Serkurenalık Evrakı (Y.PRK.SRN), nr. 5/9
- Yıldız Perakende Zaptiye Maruzatı (Y.PRK.ZB), nr. 5/39, 12/56, 18/71, 23/108

II. Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. Haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay. Cilt I. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Akyıldız, Ali. *Mabeyn-i Hümayun: Osmanlı Saray Teşkilatının Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2024.
- Ali Said, *Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı*. Haz. Ahmet Nezih Galitekin. İstanbul: Nehir Yayınları, 1984.
- Aydoğan, Nesrin. "1892-1920 Yılları Arasında Üretilmiş Bazı Yıldız Porselenlerinin Biçim ve Bezeme Özellikleri", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*. Ed. Kemal Kahraman. Cilt II, İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2007, 234-248.
- Cox, Samuel Sullivan. *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

- Demiray, Gökçe. "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri ve Alman İmparatorunun Ziyafetleri". *Millî Saraylar*. 6 (2010):125-134.
- Demirli, Ayça Özer, Nurten Öztürk. "19. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Kahve İkram Töreni", *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*. İstanbul: Millî Saraylar Daire Başkanlığı. 2011: 37-48.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.
- Gümüş, Müjde Dila. "II. Meşrutiyet Döneminde Yıldız Sarayında Gerçekleştirilen Mimari Müdahaleler (1909-1914)", *Art-Sanat*. 15 (2021): 93-108.
- İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm. Haz. İlonca Baytar, İstanbul: Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2009.
- İrtem, Süleyman Kâni. *Bilinmeyen Abdülhamid: Hususi ve Siyasi Hayatı*. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. Cilt I, İstanbul: Temel Yayınları, 2003.
- Kocaişik, Dilruba. *II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı: Mimari Mekânlara ve Dönemin Fotoğraflardaki Temsili*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.
- Kutluoğlu, M. Hanefi, Murat Candemir. *Bir Cihan Devletinin Tasfiyesi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.
- Kuzucu, Kemalettin, M. Sabri Koz. *Türk Kahvesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Marmara, Tuba. *Yıldız Porselen Vejvut Serisi İle Wedgwood Jasper Serisi Ürünlerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.
- Osman Nuri. *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Mahsusası ve Siyasiyesi*. Cilt II, İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1327.
- Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.
- Rilke, Anna Grosser. *Avrupa Saraylarından Yıldız İstanbul'da Bir Hoş Sada*. Çev. Deniz Banoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Serin, Sinem. *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y. *Tarihi Odalar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1954.
- Tahsin Paşa. *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*. 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
- Tarım, Zeynep. "Osmanlı Devlet Teşrifatında Kahve İkramı", *Bir Taşım Keyif: Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü*. Ed. Ersu Pekin. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı-Topkapı Sarayı Müzesi-Türk Kahvesi Kültürü ve Araştırmaları Derneği Yayını, 2015: 199-215.
- Tufan, Ömür. "Sultanların Topkapı Sarayındaki Kahve Fincanları", *Tüm Zamanların Hatırına Sarayda Bir Fincan Kahve*. İstanbul: Millî Saraylar Daire Başkanlığı, 2011: 91-101.
- Uçan, Lale. "Bir Sultan Ailesinin İnşası: Padişah II. Abdülhamid'in Kızlarından Nâile Sultan ve Damat Arif Hikmet Paşa'nın İzdivacı". *Tarih Dergisi*. 75 /3 (2021):191-221.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. *Kırk Yıl*. Haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1987.
- Whitman, Sidney. *Turkish Memories*. London: William Heinemann, 1914.